

З КОГОРТИ НЕПОКІРНИХ

Yosiip Hirnyak

Провідний актор славетного авангардного, одного з кращих театрів XX століття - театру Леся Курбаса. Актор найширшого діапазону - від жанру музичної ексцентрики (ревю, оперети) до трагікомедії, психологічного гротеску.

1925 року провідний критик писав про нього: "Ще сьогодні і завтра у Гірного - "Березиль", а потім - Пантеон" (Володимир Волховський).

У житті Йосипа Гірного, вірного учня Курбаса, були репресії, еміграція в Європу, в США, де він продовжував естетику, думку і гідність Леся Курбаса. Він створив театр імені свого Вчителя. Доля подарувала йому довге життя, ніби для того, щоб він встиг заповнити "білу пляму" історії - написати свої мемуари, розповісти про Леся Курбаса, Остапа Вишню, Українських стрільців.

З 30-х до 90-х років Йосипа Гірного було вилучено з історії української культури.

На сьогодні найкращим твором про Леся Курбаса вважаю "Споми́ни" Йосипа Гірного, записані Богданом Бойчуком, видані в Америці більше як десять років тому. Завдяки цій книжці хочу відтворити дні Йосипа Гірного перед арештом 1933 року, щоб підійти до автобіографії, яка міститься у судовій справі №1029 в архівах СБУ. Написана вона простим олівцем на 19 сторінках стандартного паперу.

Отже, неспокійний Харків, грудень 1933 року...

25 грудня, після закінчення вистави, Йосип Гірняк побіг на вокзал, щоб відправити до Москви маму Леся Курбаса і його дружину. Нагадуємо читачам, що Леся Курбас тоді працював у єврейському театрі (в Міхоелса). Їхали вони для того, щоб разом зустріти Новий рік, адже це була їхня сімейна традиція.

Наступного дня, 26 грудня у клубі імені Блакитного мала відбутися конференція Спілки робітників мистецтва, на якій була запланована доповідь Андрія Хвилі - заступника наркома освіти. Обов'язково мав прийти колектив театру. Тема доповіді - "Сучасний стан театру на Україні". Зала літературного клубу була заповнена. Півторагодинна доповідь стала остаточним ударом по українському театрові.

В антракті перед виступом Київ-

ського хору "Думка" дружина Гірного Олімпія, приголомшена виступом Хвилі, покинула клуб. Йосип Гірняк залишився ще на деякий час, але потім йому спало на думку: "А як же вона дійде? Темно ж". І вийшов надвір, де його взяло двоє людей, "типів", як він згадує.

Тюрма...

Потім його повели до Миколи Федоровича Грушевського, який і вів його слідчу справу. Я хочу на цьому детально зупинитись, бо це дуже важливо для істориків театру. Ось як Йосип Гірняк згадує свою зустріч із слідчим.

Він сидів за кабінетним столом, а впритул стояв звичайний вузький столик з двома стільцями. На столі слідчого лежала товста тека з паперами. (На мою думку, там були ще якісь інші речові докази, бо у справі Йосипа Гірного бачимо до 10 свідчень-витягів того, що він збирається повалити радянську владу, які за розміром - приблизно пів друкованої сторінки). Запропонувавши Гірнякові сісти за столом, слідчий "розрядився" цілою доповіддю про зовнішню й внутрішню ситуацію країни. Після довгої балаканини, як згадує Йосип Гірняк, слідчий вказав на теку з паперами й заявив: "Бачите ці документи? Тут засвідчений кожний ваш поступок, кожен ваш крок! Ми знаємо все, а тепер треба, щоб ви самі розказали про ті всі вчинки і все каміння, яке ви нагромадили під своїм серцем проти радянської влади. Коли ви звільнитесь від того всього, наша влада вам усе простить! Але коли нам доведеться це вам пригадати, то тоді буде гірше! Ось вам папір і олівець. Ідіть у свою камеру та напишіть всю свою біографію, крок за кроком. А ми сконфронтуємо це з тим, що тут сказано! Тоді побачимо, чи ви хитруєте, а чи справді роззброїлись і чи заслуговуєте на довіру всепрощаючої радвллади".

І поки Йосип Гірняк, як він згадує, збирався написати біографію, він склав маленький календарний щоденник. Згадуючи у своїх споминах про Леся Курбаса, на схилі літ він не повертається до коментарів колись написаної автобіографії. І ось перед вами - біографія історичної цінності.

Галина Дутчак.

Моя біографія*

Народився 1895р. 14 квітня у східній Галичині Тербовлянського повіту, у містечку Струсові. Батько мій Йосип Гірняк - із селян. Був уніатським дяком та агентом страхового товариства "Дністер". Було у нього 7 синів та 1 дочка.

Я передостанній син. Найстарший брат - старший від мене на 24 роки. Коли мені було 6 років т.г. 1901р. пішов я у народню школу у містечку Струсові. 1904р. послав

мене батько кінчати народню школу у м. Станіславові. В цей час учився мій старший брат Омелян на народного учителя і був, так би мовити, опікуном наді мною.

1906р. прийняли мене у Станіславську гімназію. Через 2 місяці після поступлення, живучи у селянській бурсі, де жило в одній кімнаті по 30 хлопців, захворів я на трахому. Прийшлося припинити науку, і батько забрав мене додому. Цілий рік просидів я у батьків без науки, лікуючи очі.

Підлікувавши очі, 1907р. по-

чинаю знову науку. Вдома у Струсові батько найняв студента-репетитора, який жив у цьому містечку і проходив зі мною дисципліни - уже не по програмі гімназії, а реальної школи.

Провчившись так до 1909р., я поїхав до Львова, щоби скласти іспити до IV класи реальної школи. Жив я тоді у брата Юліана, який тоді був учителем у Львівській гімназії. Пробув я цілий рік у Львові, пригтовляючись до іспита. До іспита мене не допустили за непідготованість. Треба бути справедливим, учився я погано.

1910 р. брат мій Никифор закінчив університет у Відні, поступає на учителя філософії у приватну Українську гімназію у Рогатині. Він переконав батька, що мене треба все-таки вчити у гімназії, а не реальній школі, і забирає мене у Рогатин, на його кошти я живу в Рогатині пригтовляюсь до іспиту по дисциплінам гімназійним.

1911 р. склав іспит як екстерніст, поступив у IV клас гімназії у Рогатині. Там же я пробув до 1914 р., у цьому ж році скінчивши VI класу, приїхав я додому у містечко Струсів на канікули, де і застала мене імперіалістична війна.

Було мені тоді 19 років. Війна почалася. Царська армія перейшла кордон. Населення, боячись чужої армії, кидає свої місця і утікає у глибину країни до Карпат. Я і мій молодший брат Володимир (якому тоді було 17 років) ідемо пішки до Тарнополя. Там, не маючи ніякої перспективи перед собою на проіснування, опинились зовсім на бездоріжжі. На заборах бачимо плакати, які закликають гімназистів у Січові Стрільці. Напередодні заняття рос. армією Тарнополя, я з братом вступаю у стрільці, того ж дня нас кілька сот гімназистів евакуюють до Львова, а за кілька днів - до Стрия, а звідтіл, через Карпати, у місто Мункач, на Закарпатській Україні. Біля Мункача в одному селі, здається, під назвою Вар-паланка, почали формувати отих стрільців. Там зустрів я свого старшого брата Никифора, про якого я вже згадував, котрого австрійська команда прислала, - як свого запасного офіцера 15 полку піхоти. Прикомандирували його австрійки, як і багато наших запасних офіцерів-українців. Через тижнів зо два захворів він - і лікарі післали його до Відня для операції. Оскільки мені було 19 років, мобілізації я не підлягав, брат рішив мене спасти від вочної стрілецької служби і забрав зі собою до Відня на свій документ як чуру. Спочатку він лежав у лікарні, де йому зробили операцію, опісля - реconvальськантом і відпустка на виздоровлення: протяглося це до весни 1915 р. До цього часу я пробув біля нього у Відні. Весною вертаю я з тим самим братом до

Вар-паланки, куди його призначили комендантом запасного коша стрілецького. Царська армія почала відступати з Карпат, звільнила місто Стрий та Львів. Тили посуваються у Галичину, і кіш стрілецький заквартирував між Львовом і Стриєм, у селі Розвадові.

У цьому коші запасному находились інваліди, реконвальськанти, та слабосильна молодь - гімназисти і т.п. Для гімназистів були курси. Викладачами були старші студенти. Як тільки у Львові, після відступу царської армії, по відкривались знову школи, я зразу їду туди, живу у Львові на стрілецькі документи і учусь у школі - спочатку у VII, а потому у VIII класі і, здається, у 1917р. (точно не пам'ятаю дати) витримую іспит на атестат зрілості. Одержавши цей атестат, поступаю у Львівську ветеринарну академію. Документ з цієї академії є у мене на квартирі.

Після приїзду до Львова я там застаю український театр "Бесіди", акторів професіоналів (чоловіків) майже не було, залишилися кілька актрис дуже високої кваліфікації і високого таланту.

Поскілки актори були то в австрійській армії, то в російському полоні, то взагалі розгубились під час евакуації, та частка актрис, яка була у Львові, щоби здобути средства на життя, згуртувала біля себе любителів місцевих та кілька стрільців-студентів, які учились (нерозбірливо одне слово), які мали здатність до акторства, і почали регулярно давати вистави 3-4 рази на тиждень у театральній залі ім.Лисенка.

Товариші, котрі знали мене з гімназії та із самодіяльних аматорських гуртків, зустрівши мене у Львові, уразу намовили мене іти у цей напівлюбительський театр, на акторську роботу. З раннього дитинства маючи велику склонність до театального мистецтва, я почав у цьому театрі дуже скоро грати відповідальні ролі.

Театр почав набирати сили акторські, які сиділи по провінції і не підлягали вочній, вертаюсь до Львова, і граю у цьому театрі. Приїхав туди здається з малярщини бувший актор галицького театру Коханенко, нині заслужений артист республіки, актор театру ім. Франка у Києві. Цей самий Коханенко був моїм першим професіональним режисером. Він зразу звернув увагу на мене як на актора. І коли я, крім акторської роботи, учився у гімназії, потім - на ветеринарії, він радив мені, що науку (треба) залишити, бо все одно, мовляв, з театру вже не виберусь.

Скоро на мій театр звернули увагу стрілецьке командування, видає акторам стрілецькі документи, і ми так під протекторатом стрільців граємо у Львові і періодично гастроліруємо по Галичині у тій частині, яка була

вільна від царської армії, а після лютневої революції і відступі Керенського - по цілій захід. Україні. Так було до 1918 р.

1918р., часів Скоропадського, стрільці разом з австрійцями були на Україні біля Елисаветграда. Ми, актори, які були у Галичині, жили на стрілецькі документи. І от виїшов термін документам, і мене посилають зі Львова до Коша стрілецького у Елисаветград по нові документи. Тоді вперше попав я на Україну.

Їдучи з Галичини через Київ та Полтаву до Елисаветграду. Їхав я досить довго, то була тоді желізнодорожна забастовка, і поїзда ходили тільки у день запровадом німецьких машиністів. У Києві я зупинився на 2-3 дня, щоби побачити театри та акторів. Молодого театру я не застав у Києві, був тоді в Одесі. У Києві грав тоді театр Садовського-Саксаганського. Зупинився я у Києві у Коханенка, який вже тоді був там і вів переговори з директором національного театру. Познайомився я тоді з Бучмою та Каргальським. Побувши 2-3 дні у Києві, поїхав я у Елисаветград. Одержавши документи, вирушив я знову у Галичину. Працював я у театрі аж поки не розлетілась австрійська імперія.

Почалися бої між Поляками та Українцями за Львів, які тягнулися зиму 1918 і 19 р.р. В цей час працювати у театрі було дуже трудно. Акторів забирали, гнали на важку роботу по цілій Галичині. Там ми все таки періодично грали - то у Тарнополі, Стрию, Золочові, Станіславові, Тереховлі т.і. В цей час з України прибули до нас актори як Бучма, Калин, Лопатинський з Молодого театру.

Весною 1919р. поляки виганяють галичан з Країни і за армією утікає багато всякого рода дрібної інтелігенції. Ну і театри.

Грав я у Кам'янці, Проскуріві, Могилеві-Подільському і знову підпадаю у Проскурів. Там я застаю згаданого Коханенка, який тоді був директором театру. Туди з Кам'янця приїждить Юра-Юрський, Василько, Самі(й)ленко, Долина, Лопатинський, Калин. Там же захоплюють нас денікінці. Через кілька днів грати нам заборонили, і ми цілою трупкою вирушаємо у Винницю. У Винниці тоді грав другий театр, у якому грав Бучма, Крушельницький, Рубчак т.й. Вся ця група приєдналася до нас, і ми пробули там аж поки прийшла червона Армія.

За часів Радянської влади ми організували у Винниці театр ім. Ів.Франка. У цьому театрі я одружився на актрисі Добровольській, яка і зараз моя дружина. Перебули з цілим театром інвазію польську у Винниці, і коли поляки відступили перед Радянською владою, яка знову ішла аж у Галичину, деяка частина акторів пішла у Галичину, а я з основною групою

театра ім.Франка, уже знову за Рад. влади, деякий час грали у Винниці, а відтак Київська Наросвіта перевела нас у Черкаси.

У Черкасах пропрацював я 1920 і половину 1921р. У цьому ж році частина акторів, а саме: я, Бучма, Самійленко, Добровольська, Гринішак, Пелипенко Катря, і.й. вийшли з театру ім.Франка, яким тоді керував Юра і за безпосередньою підтримкою місцевої наросвіти організували ми театр-студію ім.Франка. Осінню (19)21р. виїхали у Херсон, там грали місяців 2 чи 3. На кінці (19)21р.Черкаська наросвіта прислала до нас представника, котрий знову перевіз нас у Черкаси. В Черкасах пробули ми до літа 1922р. Влітку наша маленька трупа виїхала з Черкас у Смілу, Бобринський завод, а відтак - у Білу Церкву. З Білої Церкви не мали можливості виїхати із-за браку коштів. Там цілою трупою жінки і чоловіки пішли на польові роботи на економії Комунального Білоцерківського відділу. Заробивши на переїзд, поїхали ми на Андрушівський цукровий завод. Там грали ми у заводському клубі.

Через тижнів два я мусів залишити трупу і їхати у Черкаси, щоби похоронити мати моєї дружини. Покінчивши родинні справи у Черкасах, виїхав я з дружиною у Київ. В цей час Лесь Курбас організував там "Березіль". Ціла наша група подала заяву у Мистецьке об'єднання "Березіль". Правління "Березоля" нас прийняло у IV майстерню з тим, що матеріального забезпечення нам тоді не обіцяло, а кожен мусів шукати якихось засобів до життя. Кожен з нас мусів забути, що він актор з певним стажем та умінням, взятися з самого початку за науку студійного порядку. У "Березолі" тоді була сама молодь, яка жила на кошти чи то батьків, чи студентської стипендії. А нам, людям старшим віком, з певними родинними обов'язками, треба було шукати засобів на життя.

Бучма, я, Карпенко взяли відпустку у "Березолі" і поїхали в Андрушівку на цукровий завод на роботу під час виробництва. Поробивши там приблизно місяців 2 вісовником, заробив трохи грошима, трохи сахаром, поїхав я у Київ і приступив до учоби у IV майстерні "Березіль".

У цій так званій майстерні IV, були всі актори з різних театрів, які тоді бажали працювати з Курбасом як кращим режисером на Україні. Були там актори поважні віком та сиві волоссям. Все бажало забути за свій попередній шлях акторський, і серйозно взялися всі ми за учобу. Училися ми до літа (19)23р. (19)23р. "Березіль" організовує з IV майстерні профтеатр і дає вистави спочатку у театрі на Фундуклеєвській ул., а (19)24р. переходить у театр ім.Леніна (був. Соловцова).

Під час учбового періоду Курбас зразу звертає увагу на мене як на здатного актора і займає мене у постановках "Рур", "Газ". А у першій п'єсі театру "Березіль" дає мені головну роль. Джімі Гігінса. Після виступу мого у цій ролі я займаю одно із перших місць акторських у "Березолі". Після гастролів "Березоля" у Харкові 1924 р. мені запропоновано було зніматись уперше в кіно на Одеській фабриці. Закінчивши зйомки фільму-комедії "Вендета", вертаю в Київ, працюю над роллю Кукси у п'єсах "Пошилися у дурні", у постановці Лопатинського. Цілий ряд образів прийшлося мені проробити до кінця сезону (19)25-(19)26р., коли "Березіль" було перевезено у Харків. 1926р., здається, у серпні місяці, приїхав я разом з цілим колективом у Харків.

Почали сезон у Харкові п'єсою Кромелінка "Золоте черево". Виставу публіка не прийняла. Після кількох вистав п'єсу зняли. У цілому ж сезоні я дуже пильно працював над роллю Трібуле у п'єсі Гюго "Король бавиться".

Роль великого трагічного (нерозбірливо одне слово) для актора надзвичайно цікава і трудна задача. У моєму акторському шляху це мав бути один із значних етапів. П'єсу режисер (молодий) Тягно провалив. У тих місцях, де на сцені залишався сам актор, п'єса звучала, як тільки виходив режисер - ставало скучно. Закінчивши сезон, я одержав командировку у Німеччину на театральну виставку, у Магдебурзі і полікувати свою жолудочну хворобу. Наркомпрос тоді командировав ще кілька чоловік: Юру, Курбаса, Петрицького, Меллера, Ужвій, Рубчаківну (дружину Юри) і мене. Їхав я тоді з групою відповідальних партійних робітників. По дорозі через Польщу я побачився після 8 років з мамою, з братами, - батька живим я вже не застав. У Берліні жив я у пансіонаті разом з Петрицькими і т.п. Фурером, Постоловським і Ліфшином. Побувавши у театрах, музеях, на художніх виставках, виставці театральній у Магдебурзі, поїхав я у Кісінген лікувати шлунок. Після кількох днів мого перебування у Кісінгені у Варшаві було вбито Радянського посла т.Войкова. Прочитавши в газетах про цю подію, боючись політичних ускладнень і т.с. не бути відірваним від У.С.С.Р я того ж дня покинув Кісінген і поїхав на Україну. Після того товариші, котрі були разом зі мною у Берліні, глузували з мене.

Повернувшись з Німеччини, поїхав я прямо в Одесу, де весь колектив "Березоля", відпочиваючи, репетірував нові п'єси до наступного сезону. 1927/28р. у цьому ж сезоні пішла злочасна п'єса "Народний Малахій".

Влітку 1928р. група акторів, як

Крушельницький, Сердюк, Чистякова, я, Меллер, знову одержують творчі командировки. На цей раз я поїхав разом з Остапом Вишнею, який умовився разом зі мною їхати і лікуватися, бо він не знає німецької мови і йому, мовляв, трудно самому буде.

По дорозі у Берлін я зупинився у Львові, щоби побачитись з мамою і молодшим братом, який мене зустрічав. На станції у Львові мене польські жандарми затримали - повели у контору і зажадали паспорт. Я сидів там три години, після цього віддали мені паспорт і сказали, не затримуючись, їхати далі. На другий день наш Конзул у Львові т.Лапчинський вніс протест львівському воєводі з приводу цього.

У Берліні жив я з О.Вишнею в гостинниці. Весь час, поки Вишня устанавляв на Клініці діагноз своєї хвороби. Опісля лікувались ми оба в одній санаторії недалеко Берліна в доктора Граблей. Мені не вистачило грошей, і я скоріше виїхав в Одесу, де знову була трупа березільська, а Вишня долікувався далі у згаданій санаторії.

1928р. була поставлена друга п'єса Куліша "Мина Мазайло", яка теж не принесла радості театрові.

1929р. після сезону у Харкові поїхали на гастролі Київ-Одеса.

В сезоні 1929-30р. в "Березолі" поставлено було "Диктатуру" Ів.Микитенка. Працювали ми довго над цією виставою. Вистава викликала велику у пресі-журналах дискусію. З одного боку, хвалили - з другого, критикували. Цього ж року виїхав я на гастролі разом з театром у Херсон - Запоріжжя, Дніпропетровськ. Після гастролів взимку пішла у нас друга Микитенкова п'єса "Кадри", де я грав роль безпритульного хлопця, по закінченні сезону їду на гастролі на Донбас, а відтілю у Тифліс на декадник української культури. Це було (19)31р. В (19)32 і (19)33р. грали у Харкові, на гастролі не виїздили нікуди. Після постановки "Диктатури" так званої програмної постановки не було до (19)33р., коли Курбас поставив "Маклену Грасу" Куліша. Після цієї вистави Постановою НКО ЗНЯТО Курбаса з Керівництва театром.

За новим керівництвом театр почав перебудовуватись. Центральний Комітет Партії, Н.К.О. виділив велику увагу театрові в справі його перебудови.

За цей час я, перецінюючи пройдений свій шлях у "Березолі" - побачив у який тупік зайшов разом з цілим театром.

27 грудня мене заарештовано. 1933р.

Мову оригіналу збережено.

**Друкується вперше.*

Примітка: Останні два абзаци дописано нерівно, як додаток, можливо, під тиском.

Публікація Галини Дутчак.